

## PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26518>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-21 and may be subject to change.

**EEN AFDELING ROMEINSE HULPTROEPEN IN BODEGRAVEN?**

**Westerheem XXIX, 1980, 33-36.**

**\***

# Een afdeling Romeinse hulptroepen in Bodegraven?

J. E. Bogaers

Tot de verrassende vondsten uit de Romeinse tijd die in 1976 gedaan zijn te Bodegraven<sup>1</sup>, behoren twee opvallende epigrafische documenten.

1 (afb. 1). Fragment van een tegel (*later*) met secundaire brandsporen (d. minstens 6.2 cm). Daarop is een gedeelte te zien van een rechthoekig, tweeregelig stempel (br. 5.2 cm; l. minimaal 7.5 cm). Van de tekst is slechts één letter (in reliëf) te lezen, nl. een R in de rechter bovenhoek.

2 (afb. 2). Fragment van — zeer waarschijnlijk — een platte dakpan (*tegula*) met secundaire brandsporen (d. 3.5 cm).

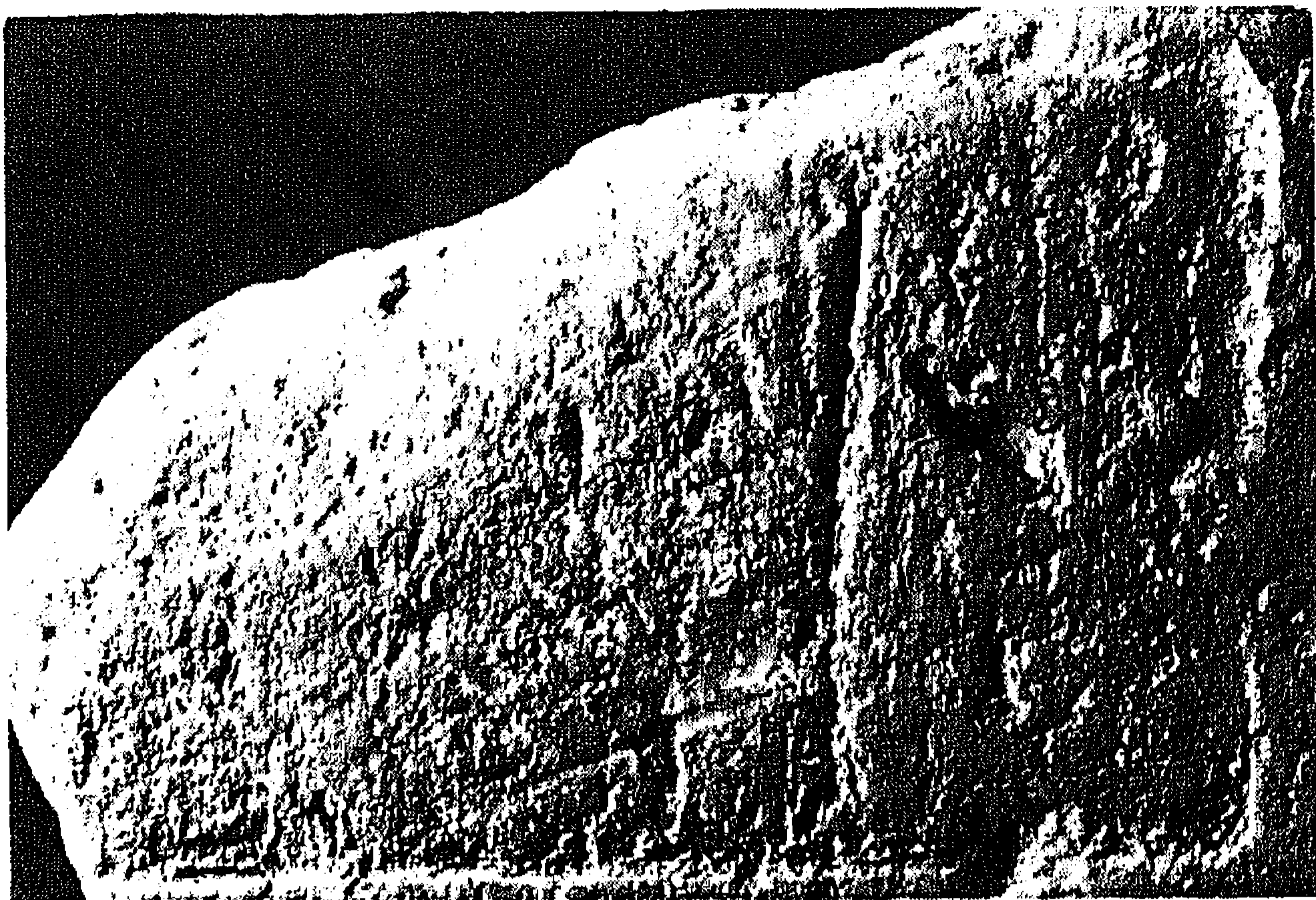
Daarop is eveneens een deel te zien van een rechthoekig, tweeregelig stempel. Dit moet wel identiek zijn met dat van nr. 1. De breedte bedraagt 5.3 cm; de grootste lengte is nog 5.6 cm. Rechts boven zijn na elkaar sporen te zien van een tweetal letters in reliëf: V (of X?) en R.

Op grond van de beide fragmenten mogen we uitgaan van een tweeregelig stempel met reliëfletters waarvan de bewaard gebleven tekst luidt: --- VR / ---. Dat de R voorafgegaan zou zijn door een X, is hoogst onaannemelijk, vooral met het oog op het Latijn en de te verwachten inhoud van de inscriptie.

Een vergelijking van het tweemaal in Bo-



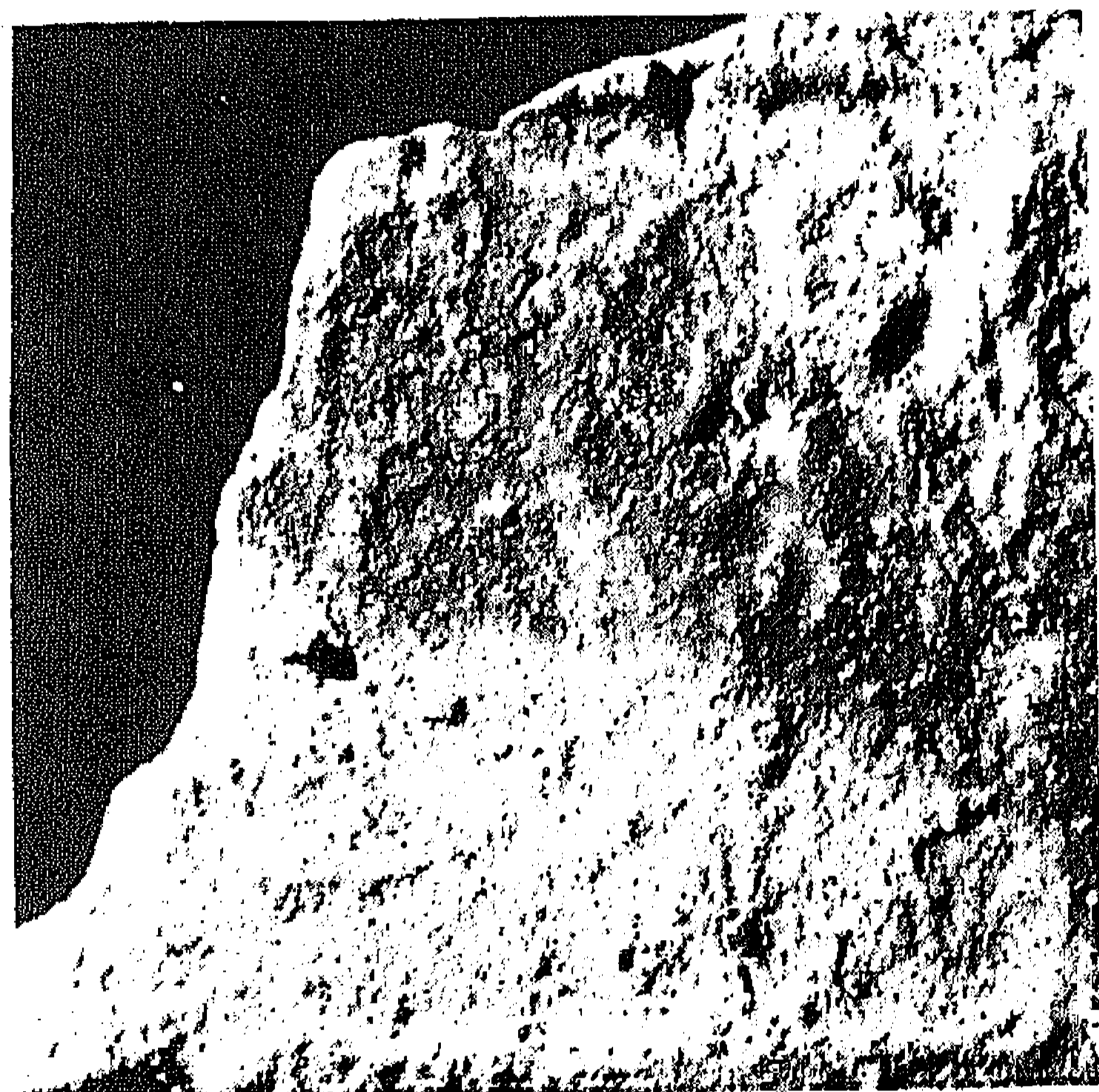
1—2. Bodegraven. Sporen van twee hoogst waarschijnlijk identieke Romeinse stempels op fragmenten van een tegel (1) en een platte dakpan (2). Ze hebben vermoedelijk betrekking op de (of een) *cohors II Asturum*: [---COH(ortis) II AST]VR(um) / [---]. Schaal 1 : 1. Foto's P. Bersch.



degraven vertegenwoordigde type met alle tot nu toe uit Germania Inferior bekende dakpanstempels<sup>2</sup>, levert de conclusie op dat we in Bodegraven te doen hebben met een nieuw, tot dusver onbekend stempel. Vervolgens mag men op goede gronden vermoeden dat het hier gaat om een stempel van militaire origine. Slechts bij hoge uitzondering zijn in Neder-Germania twee-regelige stempels gebruikt door een particuliere pannenbakker<sup>3</sup>.

Aangenomen dat het hier inderdaad gaat om een militair stempel, dan moet men in verband daarmee in de eerste plaats zoeken naar een in aanmerking komende afdeling Romeinse hulptroepen, en wel in het bijzonder een *cohors auxiliaria* die tussen ca. 70 en 117, in de tijd van de Flavische keizers en Traianus, gestationeerd is geweest in Germania Inferior. Het ziet er nl. naar uit dat in onze provincie praktisch alleen in die periode dakpannen, tegels enz. zijn gefabriceerd welke voorzien zijn van stempels van afdelingen der Romeinse hulptroepen (althans van *cohortes*, niet van *alae*)<sup>4</sup>.

De oplossing van het hier gestelde probleem lijkt wel te zijn dat het Bodegravense stempel betrekking heeft op de *cohors II* of *VI Asturum*; overigens is tot nu toe niet bekend waar of in welk castellum in Neder-Germania deze afdelingen gelegerd zijn geweest<sup>5</sup>. Het Bodegravense stempel zou als volgt aangevuld kunnen



worden: [---COH(ortis) II (of VI) AST]VR(um) / [---]<sup>6</sup>. Het heeft dan betrekking op een afdeling hulptroepen die oorspronkelijk geformeerd is in Asturia, in het noordwesten van Spanje, in de provincie Hispania Citerior (Tarraconensis)<sup>7</sup>.

Er is geen twijfel mogelijk dat een *cohors II Asturum* in de Flavische tijd in Germania Inferior heeft gelegen<sup>8</sup>. In het algemeen neemt men aan dat deze afdeling identiek is met de gelijknamige, uit Britannia bekende *cohors* die ca. 100 na Chr. uit Neder-Germania daarheen verplaatst zou zijn<sup>9</sup>. Deze afdeling is dan in Germania Inferior, evenals in Britannia, niet alleen *quingenaria* geweest (d.i. nominaal 500 man sterk), maar ook *equi-*



*tata*<sup>10</sup> (d.i. voorzien van ca. 120 bereiden manschappen). Anderzijds moet men rekening houden met de mogelijkheid dat de Nedergermaanse en de Britannische cohors niet identiek zijn, en dat de eerste in de tijd van Traianus naar het oosten is verplaatst, in verband met de oorlogen tegen de Daciërs en de Parthen. Deze afdeling zou uiteindelijk in Egypte gestationeerd kunnen zijn<sup>11</sup>.

Van de cohors VI Asturum is het niet geheel zeker dat ze in Germania Inferior heeft verbleven. Op grond van een tweetal inscripties, die buiten Neder-Germania zijn gevonden, kan men enkel aannemen dat dit — althans in de Flavische tijd — het geval is geweest<sup>12</sup>.

Met het oog op de Bodegravense vondsten lijkt het momenteel het beste, te denken aan een cohors II Asturum. Gezien het unieke karakter van het nieuwe stempel zou men verder kunnen vermoeden dat deze cohors in de Flavische tijd in een castellum te Bodegraven heeft gelegen en dat zij in die jaren in de omgeving van deze plaats dakpannen en tegels heeft gefabriceerd<sup>13</sup>. Omstreeks 100 na Chr. kan ze dan vandaar hetzij naar Britannia, hetzij naar het oosten zijn gedirigeerd.

Het is echter ook mogelijk dat er uit het nieuwe, uit Bodegraven bekend geworden stempel geen enkele conclusie te trekken zou zijn ten aanzien van een cohors Asturum als eventuele bezetting van een castellum te Bodegraven, nl. wanneer de twee hier besproken fragmenten afkomstig zouden zijn uit de Tegularia Transrhenana, de centrale pannenbakkerij die aan de overzijde van de Rijn heeft gelegen (niet ver van Nijmegen, bij Emmerik of Xanten?), en waarin detachementen van Nedergermaanse legerafdelingen tussen ca. 70 en 120 actief zijn geweest<sup>14</sup>. Uit de vindplaatsen van fabrikaten van de Tegularia Transrhenana kan men niets concluderen aangaande de plaats waar de in de stempels vermelde legerafdelingen gestationeerd waren.

In verband hiermee is het van belang er

op te wijzen dat ook van de (of een) cohors II Asturum stempels op produkten van de Tegularia Transrhenana bekend zijn; deze zijn gevonden te Keulen-Alteburg en te Xanten, in het gebied van de Colonia Ulpia Traiana<sup>15</sup>.

Als het Bodegravense stempel ook uit de Tegularia Transrhenana afkomstig zou zijn, dan kan dit vermeld zijn geweest in het begin van regel 1 (maar in dat geval zou het stempel wel een opvallend grote lengte hebben gehad)<sup>16</sup> of — bij wijze van zeldzame uitzondering — in regel 2<sup>17</sup>.

Wanneer we het bovenstaande overzien, lijkt het het meest waarschijnlijk dat het Bodegravense stempel niet afkomstig is uit de Tegularia Transrhenana, en dat er uit geconcludeerd zou mogen worden dat een cohors II Asturum in de Flavische tijd gestationeerd is geweest in Bodegraven. Of deze legerafdeling ca. 100 naar Britannia is gegaan (en in dat geval zeker *equitata* is geweest), of dat ze in die tijd naar het oosten is gedirigeerd, valt momenteel niet uit te maken.

Ten slotte: het moge de lezer duidelijk zijn geworden dat het ter bevestiging of verwerping van de hier geuite aaneenschakeling van hypothesen dringend noodzakelijk is dat op zijn minst in Bodegraven (of elders) nog een exemplaar van het hier beschreven stempel aan het licht komt, maar dan een dat de volledige tekst te lezen geeft . . . .

#### Noten:

- <sup>1</sup> Zie het voorgaande artikel van P. C. Beunder.
- <sup>2</sup> Zie vooral Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) XIII/6.
- <sup>3</sup> CIL XIII/6, 12701 v. (vgl. 12700).
- <sup>4</sup> Vgl. J. E. Bogaers, Berichten R.O.B. 19, 1969, 32 v.
- <sup>5</sup> G. Alföldy, Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior, Düsseldorf 1968, 42-45.
- <sup>6</sup> *Astur* als afkorting van *Asturum* komt voor in enige inscripties die in verband staan met de cohors II Asturum: CIL II 4251 uit Taragona = Alföldy 1968 (n. 5), 192 v., nr. 85; CIL XIII 7693 uit het dal van de Brohl = Alföldy 1968, 193, nr. 87; CIL XIII/6, 12530, 13, en 12535, 7, dakpanstempels van

- de Tegularia Transrhenana, gevonden te Keulen-Alteburg en Xanten-Colonia Ulpia Traiana = Alföldy 1968, 193, nr. 89 (n.b.: niet *Ast(urum)*, maar *Astur(um)*; nr. 89 b is niet uit Vetera, maar uit Colonia Ulpia Traiana).
- <sup>7</sup> Cichorius in: Pauly-Wissowa, Realencyclopädie, I (1894) s.v. Ala, 1230 v., en IV (1901) s.v. Cohors, 245-248; Alföldy 1968 (n. 4), 7 en 42-45; J. M. Roldán Hervas, Hispania y el ejército romano, Salamanca 1974, 73 vv.
- <sup>8</sup> Alföldy 1968 (n. 5), 42-44; 164, nr. 2; 192 v., nr. 85-89.
- <sup>9</sup> Op grond van het Britannische militaire diploma CIL XVI 51, uit 105.
- <sup>10</sup> L'Année épigraphique 1951, 88; E. Birley, Roman Britain and the Roman Army, Kendal 1953, 22-24; Alföldy 1968 (n. 5), 42; M. G. Jarrett — J. C. Mann, Bonner Jahrbücher 170, 1970, 181; R. W. Davies, Acta Classica 19, 1976, 115-121.
- <sup>11</sup> Margaret M. Roxan in: R. Goodburn — P. Bartholomew (eds.), Aspects of the *Notitia Dignitatum*, Oxford 1976, 63 v., naar aanleiding van *Notitia Dignitatum Orientis* XXVIII, 36: cohors II *Astarum* te Busiris onder het commando van de Comes limitis Aegypti.
- <sup>12</sup> Alföldy 1968 (n. 5), 44 v., nr. 3; 164, nr. 2; 185, nr. 58.
- <sup>13</sup> Vgl. J. E. Bogaers, Berichten R.O.B. 19, 1969, 45.
- <sup>14</sup> J. E. Bogaers, Westerheem 17, 1968, 175.
- <sup>15</sup> Zie n. 6.
- <sup>16</sup> Vgl. CIL XIII/6, p. 129, type 21 en 22; W. Binsfeld, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 5, 1960/61, 74, Abb. 1, 2 = J. E. Bogaers, Berichten R.O.B. 19, 1969, 35, Abb. 2.
- <sup>17</sup> In 1972 en 1976 zijn te Krefeld-Gellep twee fragmenten gevonden van een dakpanstempel met de volgende tekst (ongepubliceerd, in particulier bezit): NIPRILEG.PR / TRANSRE[N]. Een en ander heeft in ieder geval betrekking op de *Legio I (= Prima) Minervia* en verder wellicht op een *pri(nceps)* (de hoogste centurio in een legioen na de *primipilus*) van deze legerafdeling, *Ni(ger?)*, die actief is geweest in de Tegularia *Transrhenana*.

Berg en Dalseweg 150,  
6522 BZ Nijmegen